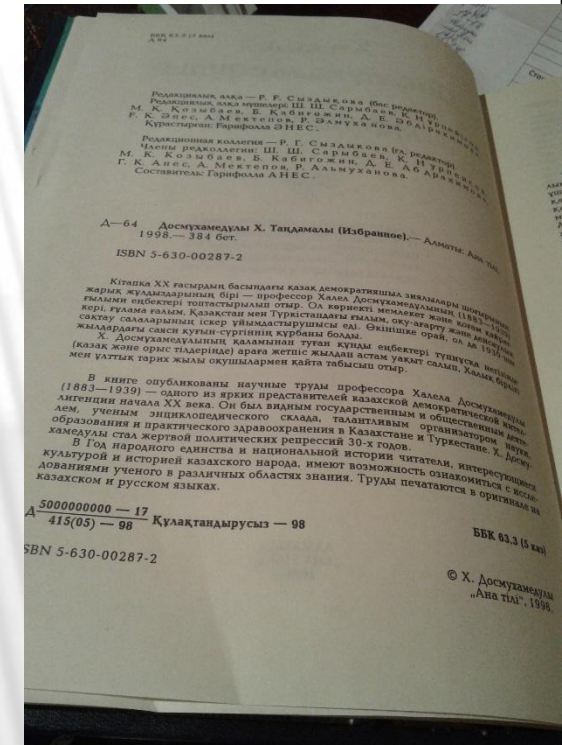
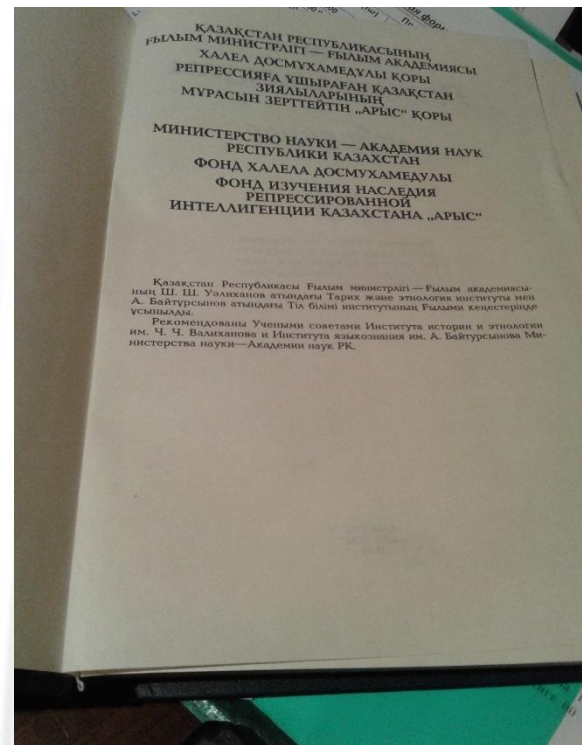
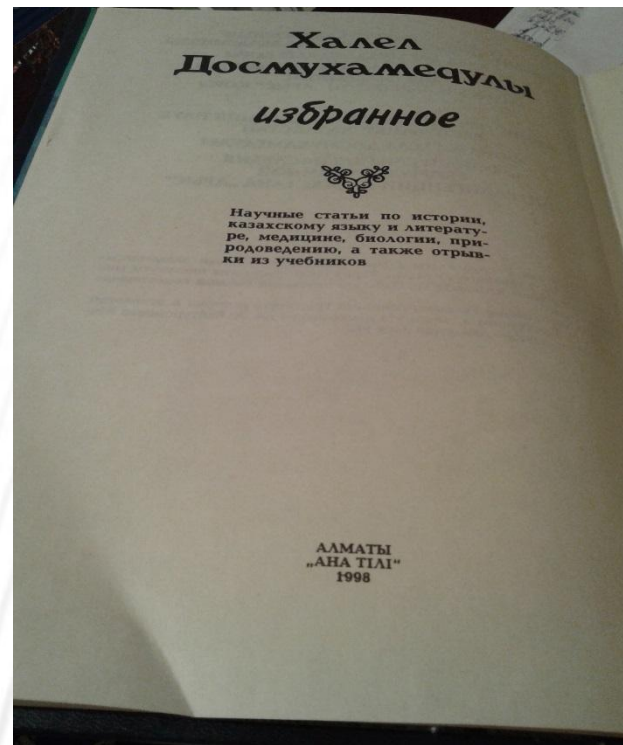

**ХАЛЕЛА ДОСМУХАМЕДОВАНЫҢ ҒЫЛЫМИ-БАСПА
ҚЫЗМЕТІ**

**ТАҚЫРЫП 9. ХАЛЕЛ ДОСМУХАМЕДОВ - ӘЛЕУМЕТТІК
ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДЕГІ ЕҢ ЖАРҚЫН ӨКІЛ**

ЖОСПАР

1. **Х.Досмұхамедов - баспагер**
2. **Х.Досмұхамедов қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы туралы**
3. **Х.Досмұхамедовтің тарих және әдебиетке арналған еңбектері**

МАЗМУНЫ — СОДЕРЖАНИЕ

Есімі мен өскел еңбет қалқыма қайтыс болған қайран Халел Родина қалқыма	5
Профессор Халел Досмухамедұлының өмірі мен шығармашылығы қосымша шарау	11
ТАРИХ. ИСТОРИЯ	
Қазақ батырлары: Исатай, Махамбет	29
Тайманұлы Исатайдың қозғалысы туралы	33
Қысқаша мағлұмат	65
Исатай кім?	66
Вайнағанбет кім?	68
Дегенда о постройке медресе Көгелыш в Бухаре	71
Родословная Жалантұс Батыра (Валитұша-Вахидұра)	76
Строитель медресе Тилал-Кари и Шыр-Аор в г. Самарканде	79
Жалантұс Батыр	81
26-шы мезан. Ойла	84
Қазақ-қырғыз білім комиссиясінен	84
Қазақ-қырғыз білім комиссиясі жайында қысқаша баяндама	90
Түзетуіден („Кенесары-Наурызбай“)	90
ӘДЕБИЕТ. ЛИТЕРАТУРА	
Мұрат ақын туралы қысқаша мағлұмат	93
Шернияз шешен (өл әдебиетінен)	97
Шернияз кім?	104
Дұрыстаушылардан	105
Аламан	107
Казахская народная литература. Краткий очерк	111
ТІЛ. ЯЗЫҚ	
Қазақ-қырғыз тіліндегі сингармонизм заңы	139
Диуан лұғат ат-түрк	155
1924 жылы Орынборда өткен Қазақ білімпаздарының сөзінде сөйлеген сөздерінен	16
Қазақ тіліне латын харфін алу мәселесі	16
Жат сөздер туралы	16
Қазағыстан Білім ордасы қабылдаған пән сөздері	1

ЖАҢАЛЫҚТАР ЖӘНЕ ЖУРНАЛДАР ЖАҚСЫ
ИДЕЯЛАРДЫҢ, ХАЛЫҚТАРДЫҢ РУХАНИ ҚАУЫМДАСТЫҚ
ҚАУЫМДАСТЫҒЫНЫҢ ӨНІМДЕРІ БОЛДЫ. ХАЛЕЛДІҢ
МАҚАЛАЛАРЫ ЖӘНЕ СТЕТЧЕТТЕРІ ОСЫ ЖЫЛДАРДА ҚАЗАҚ
РЕДАКЦИЯСЫНДА УРАЛ, ПИКІР, ҚАЗАҚ, ШОЛПАН, АҚЖОЛ,
ЕҢБЕКШІ ҚАЗАҚ, СӘУЛЕ, САНА.
ТАҚЫРЫП ӘРТҮРЛІ БОЛДЫ, БІРАҚ ПАЛЬМАЛЫҚ
МАҚАЛАЛАРДЫ ЕКІ ТОПҚА БӨЛУГЕ БОЛАДЫ:
1-ТОП - ТАРИХИ-АҒАРТУШЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР БОЙЫНША
ЖАЗЫЛҒАН, ОЛАРДЫҢ ҚҰРАМЫНА ТАРИХ, ӘДЕБИЕТ
ШЫҒАРМАЛАРЫ КІРЕДІ
2-ТОП - АДАМ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ БАҒЫТЫ МЕН
СТРАТЕГИЯСЫН АНЫҚТАЙТЫН НҰСҚАУЛЫҚ, НҰСҚАУЛЫҚ
ЖӘНЕ НҰСҚАУЛЫҚ СИПАТТАҒЫ МАҚАЛАЛАР.

ЖУРНАЛИСТІК МАҚАЛАЛАР:

**МЕДИЦИНА
ТУРАЛЫ**

**Гигиена және
алдын-алу туралы**

ПЕДАГОГИКА

ӘДЕБИЕТ

ТАРИХ ТУРАЛЫ

**МАҢЫЗДАРЫ МЕН МЕДИЦИНАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУІНДЕ
КӨМЕКШІ КӨМЕКШІ БОЛДЫ, ЦАРИЗМ, КАПЕРАТИВТІК
ЖӘНЕ ИСПАНИЯНЫҢ ҚОЛДАНЫЛҒАН САЯСАТЫ.**

**ТАРИХИ ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЙТАРА, ҚАНДАЙ ЕРЕКШЕ
ТАРИХИ ОҚИҒА ТУРАЛЫ ӘНГІМЕЛЕСУ, ОЛАРМЕН
БІРІГІП, АДАМДАРҒА ЕРКІНДІК, ШЫНДЫҚ, НАҚТЫ
ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ БОСТАНДЫҚТЫ ТАБУҒА
ШАҚЫРАДЫ.**

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ
ЕКІНШІЛІК КӨРСЕТІЛГІ БОЙЫНША
ӘНГІМЕЛЕСУ, ХАЛЕЛ ДОСМУХАМЕДОВ
БАТЫРЛАРДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛЕРІН СЫЙЛАДЫ:
СЫРЫМ ДАТОВ, ИСАТАЙ ТАЙМАНОВ,
МАХАМБЕТ ӨТЕМІСОВ**

Сырым

Датұлы (1753—1802) — [Ресей](#) (1753—1802) — Ресей патшасының отарлау саясатына қарсы күрескен [Кіші жүз](#) қазақтары көтерілісінің көрнекті басшысы, атақты батыр, әйгілі шешен. Шыққан тегі — Кіші жүздің [Байұлы](#) Шыққан тегі — Кіші жүздің Байұлы тайпасының [Байбақты](#) руынан. Өзінің асқан ақылдылығы арқасында өз ортасында тым ерте танылып, әділдігімен аты шыққан «Бала би» атанды.

XVIII ғасырдың аяғындағы отарлық езгіге қарсы ұлт-азаттық күрестің ұйымдастырушысы, әрі көсемі. Сырым дүниеден озған кезде оның асында 2000 жылқы, 2500 қой сойылып, 5000 күбі қымыз ішілген және бірнеше жүз ақшаңқан киіз үйлер тігілген. Бұл, бір жағынан, оның байлығын, екінші жағынан, оның халық

1924 ж., «Сәуле» газетінің үшінші шығарылымында Х. Досмұхамедовтың «Қазақ батырлары: Исатай және Махамбет» атты мақаласы жарық көрді. Онда автор патша үкіметінің отарлау саясатына қарсы бағытталған қазақтардың ұлт-азаттық қозғалысына баға береді, Исатай-Махамбет көтерілісінің жай-күйі мен себептерін егжей-тегжейлі талдайды. »

Зерттеуші ретінде Х.Досмұхамедов Қазақстанның Ресейдің 1731 жылғы азаматтығы туралы айтады және қазақ халқының Әбілқайыр хан мен оның жақтастарының шешіміне наразылығын білдіреді. Хандар патшаның саясатын жүргізу керек деп наразы болды. 18-19 ғасырлардағы патшалық Ресейдің саясаты. қазақ жерлерін түпкілікті отарлауды жүргізуден тұрды.

□ Қазақ халқының тарихында үлкен із қалдырды Кіші жүз, ол ұзақ жылдар бойы орыс патшасы мен қалмақ жауларымен, башқұрттармен, түркімендермен күресіп, ұлтаралық қақтығыстар мен қақтығыстарға қатысқан. Х. Досмұхамедовтің «Исатай Тайманұлының қозғалысы туралы қысқаша ақпарат» атты қысқаша зерттеуінде қазақтардың, әсіресе Кіші жүздің тайпалары мен руларының ұлт-азаттық қозғалысына тарихи баға берілген. Сонымен бірге, сенімді ақпараттарға сүйене отырып, рулар мен тайпаларға, оның қиындықтары мен сипаттамаларына негізделген бұл қозғалыстың әртүрлілігін ерекше атап

Исатай Тайманұлы (1791

Исатай Тайманұлы (1791-1838) –
1836-38 жылдары Батыс
Қазақстанда болған
халық көтерілісінің жылдары
Батыс Қазақстанда болған
халық көтерілісінің саяси көсемі,
қайсар қолбасшысы жылдары
Батыс Қазақстанда болған
халық көтерілісінің саяси көсемі,
қайсар қолбасшысы, халық

батыры. Кіші жүз жылдары Батыс

Исатайдың өзі Беріш руының тумасы болған. 1837 жылы қарулы көтерілісші күштер ірі байлардың, ұсталар мен сұлтандардың ауылдарына шабуыл жасады. Бірақ 1837 жылдың күзіне қарай Хан Жәңгір, Орал және Астрахань казактарының құрамалары көтерілісшілерге бірнеше жеңіліс әкелді, оларды далаға бытыратып жіберді. Исатай мен Махамбет Оралды басып өтіп, адамдарды жинай алды, бірақ олар Орынбор мен Жайық казактарынан оларға қарсы қозғалған әскерлерге қарсы тұра алмады. Исатай Тайманов қайтыс болғаннан кейін Батыс Қазақстандағы көтеріліс төмендей бастады, көп ұзамай қатысушылардың көпшілігі тұтқынға алынып, түрлі жазаларға ұшырады.

Х.Досмұхамедов бірінші болып халық азаттығы үшін өз өмірін құрбан еткен екі көрнекті тұлғаның терең трагедиясын көрсетті. Олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін ол таңқаларлық сенімділікпен, қызықты мәліметтермен және бөлшектермен сипаттайды. Ғалым Махамбеттің батылдық, халыққа жанқиярлық сияқты қасиеттерін ашық және тікелей айтады, білімі мен жарқын таланты туралы айтады.

-
- **Тарихи оқиғаларды сипаттай келе, зерттеуші Батыс Қазақстанның ұлт-азаттық қозғалысын 4 кезеңге бөледі:**
 - **1. Сырым Датовтың басшылығымен қазақтардың көтерілісі**
 - **2. Исатай Тайманов пен Махамбеттің көтерілісі**
 - **3. Жанқожа Нұрмұхамбетұлы мен Есет Көтібарының көтерілісшілер қозғалысы.**
 - **4. Маңғыстау, Орал, Торғай қазақтарының көтерілісі.**

Халел Досмұхамедовтің тарих туралы еңбектері

және әдебиет:

Қазақ батырлары: Исатай, Махамбет

Исатай Тайманұлының қозғалысы туралы қысқаша ақпарат

Исатай кім?

Баймағамбет кім?

Бұхарадағы Когелташ медресесінің салынуы туралы аңыз

Жалаңтөс батырдың асыл тұқымы (Ялтантуш-Бахадур), Самарқандтағы

Тилла Қара және Шир-Дор медресесін салушы

Батыр Жалантос

Кенесары-Наурызбай

Кенесары сұлтан

Шернияз деген кім?

Аламан

Ақын Мұрат туралы қысқаша ақпарат

-
- Халел Досмұхамедовтің қазақтарды зерттеу жөніндегі еңбектері нақты анықталған өзіндік ұстанымы, терең тұжырымдары мен жалпылауымен ерекшеленеді, айтарлықтай салмаққа ие және белгілі бір ғылыми құндылыққа ие.
 - Х.Досмұхамедов ХІХ ғасырдағы қазақ ұлт-азаттық қозғалысына талдау жасаған алғашқы ғалым.
 - Ол қозғаушы күштерді, қозғалыстың алғышарттары мен себептерін, оның болашақ үшін маңыздылығын ашты.
 - Х.Досмұхамедов - Қазақстанның тарихи мектебінің негізін қалаушылардың бірі, оқиғаларды бағалау кезінде ұлт мүдделерін ескере отырып.

ТАПСЫРМА:

- 1. Шығармаға талдау жасау үшін Х.Досмұхамедовтің тарих туралы еңбектерін оқып шығыңыз.**
- 2. Неліктен Х.Досмұхамедов Қазақстанның Ресейге өз еркімен кіру идеясын ашық және тікелей қабылдамады?**
- 3. Х.Досмұхамедов баспа және журналистік қызметте қандай із қалдырды?**
- 4. Х.Досмұхамедовтің «Сана» журналындағы халыққа үндеуімен және журналдың мақсаттары мен өзіндік танымдық көзқарастарымен танысу. Өзіңіздің жеке тарихыңызды немесе эссеңізді жазыңыз.**

В первом разделе журнала в обращении к народу Досмухамедулы писал:

“Цель нашего журнала в том, чтобы по мере возможности искоренить недостатки, открывать глаза нуждающимся в знаниях учителям стремящимся к свету ученикам. Это очень сложное дело, но делать нечего, надо приступать. Время невозможно оставить, оно неумолимо движется вперед.

1. Самое основное — необходимо дать общее образование, доступное по всем дисциплинам. 2. Познакомить с математикой, дать сведения по физике, химии. 3. Передать элементарные знания по природоведению, астрономии, рассказав о стихах. 4. Познакомить с миром животных, миром растений, скалами и песками, рассказать о том, как появилась земля, как развивалась. 5. Дать информацию о древних народах, населявших некогда землю, их культуре, обычаях и традициях, как вести раскопки, как научиться использовать найденное в повседневной жизни. 6. Познакомить с тем, какой народ чем занимается, каким промыслом, какой ведет образ жизни, какой уклад распространен в жизни. 7. Познакомить с народами мира, дальними странами. 8. Дать сведения о численности, рождаемости, смертности, грамотности. 9. Передать данные о болезнях, животных, о профилактике болезней. 10. Читать лекции о гигиене, о ведении домашнего хозяйства, об издании книг, о живописи.

2. Познакомить с историей казахов и киргизов, обычаями, традициями, землями. “Кто не знает предков до седьмого колена, тот невежа,” — говорится в пословице. Знание истории земли, народа, основных эпизодов в жизни народа просветляет разум, формирует сознание.

161

3. Познакомить с языком и литературой казахов, киргиз, язык — душа народа. Народ, который не знает родного языка, обречен на гибель. У народа, стремящегося к культуре, прежде всего подвергается внешнему воздействию язык. Народ без языка — мертв. Необходимо рассмотреть пути сохранения языка. Знакомить с образцами литературы народов мира, орнаментом и другими искусствами.

4. Распространять знания, информировать об открытии школ, их истории, видах, совершенствовании, особенностях учебно-воспитательного процесса, положении учителей и учащихся, учебниках и учебных пособиях, книгах.

5. Развивать стремление к играм, развлекательно-игровым зрелищам. Игры могут быть и полезными, и пустыми, вредными. У народа с благополучным уровнем жизни много зрелищных мероприятий. Часть из них нами несправедливо забыта. Это неправильно. Некоторые наши игры восхищают даже европейцев. Одна из задач журнала знакомство с национальными играми, играми народов мира.

6. В истории человечества были великие личности, оставившие след в культуре. Их имена навсегда останутся в благородной памяти потомков. Это мудрецы, златоусты, мастера, батыры, поэты, бии. Таких людей немало было и среди киргиз, и среди казахов. И святой долг последующих поколений — проявлять уважение к ним, их личностям. В связи с этим на страницах журнала будут публиковаться материалы о них.

7. В журнале есть раздел: на культурном фронте. Здесь будут печататься материалы о последних новостях культуры, о лучших школах, о положении медресе, о жизни культурно-просветительских учреждений, публиковаться указы, постановления правительства в области культуры и образования и многое другое.

8. В планах редакции давать анонсы новых книг,

Омирзак
ОЗГАНБАЙ

162

выходящих как на казахско-киргизском, так и других языках, публиковать отзывы и рецензии”.

Из этого обращения Халекена ясно прослеживаются цели и задачи журнала “Сана”, главным редактором которого был он сам.

Уже в то время его беспокоила судьба казахского языка. Предугадывая сегодняшнее положение родного языка. Предугадывая сегодняшнее положение родного языка. Предугадывая сегодняшнее положение родного языка.

СӨЗДЕРДЕН:

- 1. Ең бастысы - барлық пәндерге қол жетімді жалпы білім беру.**
- 2. Өз ана тілін білмейтін халық өліммен аяқталады. Білім тіл арқылы алынады. Тіл - халықтың жаны. Білімді адамдар арасындағы бай тіл.**
- 3. Біздің кейбір ойындар тіпті еуропалықтарды да қуантады.**
- 4. Жердің, халықтың тарихын білу, адамдар өміріндегі басты эпизодтар сананы нұрландырады, сананы қалыптастырады.**
- 5. Егер арақ, никотин, ағзалар ауруды жоятын болса, күшпен енгізілген бөтен сөздер тілді бұзады**
- 6. Жас ұрпақты тәрбиелеуде музыканың маңызы зор**

Х
О
Р
О
Ш
Е
Г
О
В
Л
Ю
Б
Ю
Н
А
С
Т
Р
О
Е
Н
И
Я
П
О
Г
О
Д
А

